

نگاهی به کتاب «منتقد المنافع فی شرح المختصر النافع»

غلامرضا نقی جلال آبادی *

چکیده

کتاب منتقد المنافع فی شرح المختصر النافع یکی از تألیفات علمی و فقهی استدلالی ملاحیب الله کاشانی است که شرحی جامع بر کتاب المختصر النافع محقق حلی می باشد. ملاحیب الله در این کتاب، فقط مسائل فقهی مهمی را که به گفته خویش بیشتر مبتلا به طلاب می باشد با قلمی روان و شیوه ای محققانه شرح کرده و تلاش داشته بعد از عنوان اصل مسأله و بیان عبارت محقق حلی (ره) و نقل روایات معصومین (علیهم السلام) و عبارات فقها، نظرات گسترده خویش را تحت عنوان تذنیب یا تذنیبات، به طور مفصل مورد بحث قرار دهد. نویسنده در نوشتار پیش رو، نخست، به اختصار شرح حال نویسنده کتاب و انگیزه وی را از تألیف کتاب بیان می کند. در ادامه، اهم مباحث کتاب، ویژگی ها، محتوا و نسخ کتاب منتقد المنافع را اظهار می دارد.

کلیدواژه ها

کتاب منتقد المنافع فی شرح المختصر النافع، کتاب المختصر النافع، شرائع الاسلام، محقق حلی، فقه استدلالی، ملاحیب الله کاشانی، شرح کتاب المختصر النافع، مسائل فقهی، تذنیب، تذنیبات، معرفی کتاب.

* پژوهشگر حوزوی در زمینه تصحیح متون

مرکز احیای آثار اسلامی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی در راستای تسهیل و روان سازی و دسترسی آسان به منابع علوم اسلامی و باز شناسی میراث گراندرد علمی اسلامی و خصوصاً آثار مهجور و مخطوط شیعه و پاسخ گوئی به نیازهای تخصصی اندیشمندان و جویندگان حوزوی و دین پژوهان، با ابداع شیوه هائی نوین، همت به احیاء آثار متون کهن اسلامی نموده و بر همین مبنا موضوعات فقهی به جای مانده و کار نشده را بر اساس مساله یابی و نیازهای جدید علمی در اولویت کاری و هدف گذاری قرار داده است . به امید این که بتواند بار دیگر مجموعه ای از دستنوشته های متفکران شیعه را احیاء و جوابگوی بخشی از نیاز های علماء و فضلاء باشد. تحقیق و احیاء کتاب منتقد المنافع نیز در همین راستا می باشد.

این اثر گرانسنگ و ارزشمند یکی از تالیفات علمی و فقهی استدلالی و جاویدان مرحوم ملا حبیب الله کاشانی از مشاهیر برجسته سده اخیر و از زمره علمای بزرگ و برجسته خطه کاشان متوفی (۱۳۴۰ق) می باشد که عمر شریف خویش را صرف کار تالیف و تحقیق کرده اند، خود در این زمینه فرموده: «وقفت عمري الشريف علي التدريس والتأليف والتصنيف، ولم اکثرث بما اصابني من اذى كل وضع وشريف»^۱.

ایشان در خانواده ای از تبار عالمان دین به دنیا آمده و عمده تحصیلاتش را نزد پدر گرامی مرحوم ملا علی مدد ساوجی متوفی (۱۲۷۰ق) و آیت الله سید حسین بن سید محمد علی کاشانی متوفی (۱۲۹۲ق) که خود از اکابر شاگردان شیخ انصاری می باشد تلمذ فرموده، و در ادامه از اساتید بزرگواری همانند: شیخ هادی تهرانی و فاضل اردکانی متوفی (۱۳۰۵) و ملا حاج محمد اندرمانی تهرانی متوفی (۱۲۸۲ق) کسب علم نمود.^۲

به نوشته شرح حال نگاران، ملا حبیب الله در طول عمر ۷۸ ساله اش از تنوع تالیفات و فزونی و گستردگی آثار برخوردار بوده، به گونه ای که از وی تعداد ۱۶۰ کتاب و رساله در موضوعات گوناگون فقه، اصول، و عرفان، و علوم غریبه، و منطق، و ادبیات، و دیوان شعر به جای مانده است .

۱ شریف کاشانی، حبیب الله / لباب الالقاب، ص ۱۵۱.
 ۲ دائرة المعارف تشیع، ج ۶، ص ۶۴.

منتقد المنافع

کتاب منتقد المنافع شرحی است جامع ومفصل بر کتاب المختصر النافع حاج شیخ جعفر بن یحیی حسن هذلی معروف به محقق حلی متوفی (۶۷۶ ق). کتاب المختصر النافع بر گرفته و خلاصه ای است از کتاب شرائع الاسلام که محقق حلی آن را به گونه ای تلگرافی تحریر کرده ولکن تمامی مباحث اساسی و مورد نیاز عالمان و جویندگان فقه اسلامی اعم از عبادات ومعاملات وایقاعات وقضا وشهادات و دیات را با چیره دستی تمام ولطافت خاص خود نوشته وعرضه کرده است.

مرحوم ملا حبیب الله در منتقد المنافع فقط امهات از مسائل فقه را که به گفته خویش بیشتر مبتلا به طلاب وفضلا می باشد، با قلمی روان وشبوه ای محققانه وموشکافانه شرح کرده ودر هر مساله ای ورود کرده و تا آنجا که امکان داشته از اقوال فقهاء از پیشینیان نقل قول کرده است.

وی درباره انگیزه تالیف منتقد چنین نگاشته است: «کتاب المختصر مع غایه و جازته محتوای کثیر من امهات الاحکام من المسائل الحلال والحرام ولکنه قلیل الفروع، حیث انه مختصر من الشرائع. وقد اشیر فیه الی المسائل واكثر الفروع کما لا یخفی ... ومن عادی فی هذا الشرح تکثیر الروایات». یعنی چون کتاب المختصر بسیار خلاصه تحریر گردیده واز ذکر فروع در آن خبری نیست خواستم مطالب مجمل آن را بیان و مستندات روایی اش را به خامه قلم در آورم.

ولذا در تالیف کتاب سعی کرده بعد از عنوان کردن اصل مساله و بیان عبارت مرحوم محقق حلی وبعد از نقل روایات معصومین (علیهم السلام) و عبارات فقهاء، نظرات گسترده خویش را تحت عنوان «تذنیب» یا «تذنیبات» مفصلا مطرح کرده، و از مباحث فرعی دیگر کتاب همانند: ضمان، و حجر، ورهن، و وکالت، و وقوف و صدقات، و ودیعه و عاریه وغیره صرف نظر کند.

اهم مباحث کتاب

مباحث کتاب «منتقد» مطابق تقسیم بندی خود مولف، مشتمل بر چهار بخش: عبادات، و عقود، و ایقاعات، واحکام صید و ذبائح وقضا وشهادات می باشد.

در اهمیت و شناخت این کتاب همین بس که از دو عالم و مرجع و استوانه ارزشمند معاصر حوزه علمیه و عالم پرور نجف اشرف و قم مقدسه، آیات عظام: خوئی و گلپایگانی نقل شده است:

«کتاب منتقد المنافع فی شرح المختصر النافع اهمیتش از کتاب «جواهر الکلام» کمتر نیست و شایسته است این کتاب در حوزه های علمیه تدریس و مورد بهره مندی طلاب و فضلاء قرار گیرد»^۱.

منتقد المنافع به روش شرح مزجی نگاشته شده است ولیکن باید اذعان نمود و به جرئت گفت: این کتاب دائرة المعارفی بزرگ از فقه شیعه برای جویندگان مبانی تشیع علوی می باشد. به گونه ای که هر پژوهشگری بخواهد در هر مساله ای از فروع دینی و شرعی کنکاش کند، می تواند از تالیف جامع و روان کتاب «منتقد النافع» بهره ببرد.

ویژگی های کتاب

۱. از آنجائی که مبنای استنباط احکام فقهی برای فقهاء عظام بیش از هر چیز روایات اهل البیت (علیهم السلام) می باشد، مرحوم ملا حبیب الله در این کتاب سترگ، سعی وافر داشته که در هر باب و مساله فقهی نخست از روایات معصومین (علیهم السلام) بهره گیرد. بر این اساس در مقدمه کتاب فرموده است:

«به نظرم تنها اکتفا کردن به قواعد اصول در استنباط احکام شرعی کافی نیست و علاوه بر آنها باید از روایات معصومین نیز کمال استفاده را نمود».

و در جای دیگر می فرماید:

«لا یقال: ان الاجتهاد هو استفراغ الوسع؛ لان هذا بالنسبه الی مدارک الاحکام، لا فی الأمور التي لا یحتاج الیها فی مقام استنباطها، فلیتأمل».

۲. در بیان هر مساله ای از مسائل و فروع فقهی ابتدا مستند روائی آن را آورده و سپس سند روایت و احوالات راوی حدیث، و قوت و ضعف آن را نیز بیان کرده و هر حدیث را با ذکر سلسله سند از آخرین راوی تا امام معصوم را به وضوح بیان کرده است.

۱ مقدمه تحقیق منتقد المنافع، ص ۱۸

این شیوه از روشهای بدیع و بسیار کارگشا در کمک به فرایند تحقیق و استفاده فضلاء علوم اسلامی می باشد، که باید گفت در کتابهای مورد توجه و عنایت حوزویان همانند: «جواهر الکلام» و «الحدائق الناضرة» کمتر دیده شده است.

۳. وی برای ارائه تعاریف و تبیین اصل وریشه کلمات فقهی در جای جای این کتاب از کتب لغوی همانند: «قاموس المحيط» و «مجمع البحرین» بسیار استفاده کرده و در هر بحثی از مباحث و فروع فقهی استقصاء تامی کرده و از مطالبی که دیگر فقها فروگذار کرده و رد شده اند، نه تنها رد نشده بلکه به خوبی وارد شده و حق مطلب را ادا کرده اند.

از باب مثال در مقدمه چهارم کتاب الصلاة در بحث از لباس نماز گذار و مستحبات آن می فرماید: «یکی از مستحبات موکد در دست داشتن انگشتر به هنگام اقامه نماز است» به همین مناسبت از انواع انگشتر و فضائل آنها با نقل روایات معصومین در بیش از ده صفحه قلم می زند. ویا در بحث از لباس نمازگذار به انواع لباسها و رنگها و کراحت و استحباب آنها پرداخته اند.

۴. وی در «منتقد المنافع» از کتاب «ریاض المسائل» تالیف مرحوم سید علی طباطبائی متوفی (۱۲۳۱ق) که خود یکی از شارحان مطرح «مختصر النافع» می باشد، بسیار یاد کرده و هر کجا عبارات آن مغلق بوده و یا نیاز به توضیح داشته توضیح داده است.

۵. ملا حبیب الله به دیدگاه علماء اهل تسنن توجهی خاص داشته و با نگاهی تقارنی و بعضاً انتقادی، نظرات فقهی آنها را بیان و با استناد به کتاب و سنت، فتاوای خطای آنها را طرح و نقض کرده است.

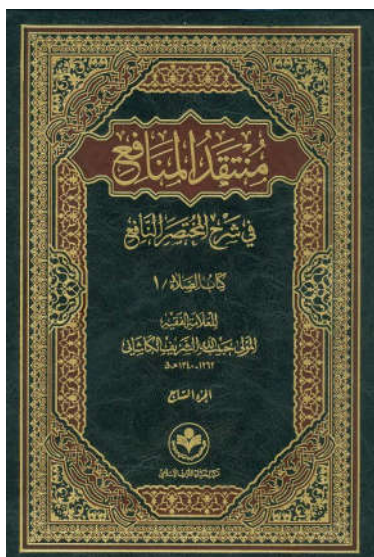
۶. از ویژگی خاص وی، اینکه اقوال فقهاء را مستندا با ذکر نام کتاب نقل کرده و از نقل مع الواسطه جدا پرهیز کرده و در همین زمینه در مقدمه می فرماید:

«بسیاری از فقهاء به تحقیقات دیگران و یا به حافظه خود و شنیده ها اکتفاء کرده و در نقل قولها دچار خطاهای فاحش شده اند».

۷. در این کتاب از اشعار فارسی، ودر مواردی از کلمات فارسی و لهجه کاشانی استفاده نموده و در ادامه معادل عربی آنها را نیز بیان کرده است.

۸. از جمله کارهای بدیع وی در این کتاب، بیان ایرادات فضل بن روزبهان در نقد علامه حلی و رد و تعریض علمی روزبهان می باشد.

۹. در مقدمه کتاب برای راهنمایی مطالعه کننده گان، از کتبی که مورد استفاده وی بوده است و امروزه معروف به کتابنامه می باشد، نام برده، و در ادامه در مدح و نقد و توثیق روایات، آنها را با رمز بیان کرده و برای کمک به مطالعه کنندگان رموزات بکار رفته را توضیح داده است.

رموزاتی همانند:

- «قه» برای امامی موثق.
- «ق» برای غیر امامی.
- «ض» برای ضعیف.
- «ح» برای ممدوح بدون توثیق.
- «المج» برای مجهول.
- «ش» برای مشترک.
- «المجمع» المجمع علی تصحیح ما یصح عنه.

محتوای کتاب

مؤلف دانشمند، کتاب الطهاره را بر اساس تقسیم بندی خود به سه جزء مجزا و با تعداد ۱۹۵۱ صفحه حجری و کتاب الصلاه را به پنج جزء با تعداد ۱۴۰۲ صفحه حجری، محاسبه نموده، که با تخریج مصادر و تحقیق کامل و تحریر مقدمه، کتاب الطهاره با حجم ۶ جلد وزیری، و کتاب الصلاه با حجم چهار جلد وزیری به همت محققان گرانقدر مرکز احیاء آثار اسلامی، تصحیح و به زیور طبع در آمده و به جویندگان علم و معرفت و فقهاء و فضلاء حوزه های علمیه تقدیم شده است.

در نهایت، لازم به یاد آوری است که مباحثی از کتاب الصلاه باقی مانده که ان شاء الله در آینده تکمیل و عرضه خواهد گردید.

کتاب الطهاره در یک مقدمه و چهار رکن اساسی تالیف شده است:

رکن اول: در طهارت مائیه و احکام و مسائل و اقسام آبها و احکام ظروف متنجس و اقسام حیوانات حلال گوشت و حرام گوشت و حیوانات مسوخ و سائر مسائل مبتلا به، بحث شده است .
رکن دوم: به مباحث وضوء و احکام تخلی و اغسال و موجبات و مبطلات و مسائل مربوطه آنها پرداخته است .

رکن سوم: در طهارت ترابیه و مباحث مربوط به تیمم .
رکن چهارم: در احکام نجاسات و متعلقات آن .

مؤلف گرامی بعد از اتمام کتاب الطهاره، کتاب الصلاه را در ۷ مقدمه و چند مقصد تحریر نموده که مع الاسف فعلا به دلیل عدم دسترسی به نسخه خطی، بخشی از کتاب الصلاه ناقص مانده، بطوری که در حال حاضر، تعداد چهار جلد از کتاب الصلاه به چاپ رسیده و بخشی از آن باقی مانده است .

مقدمه اول: بحث از نمازهای واجب و مستحب .

مقدمه دوم: بحث از مواقیت نمازها .

مقدمه سوم: احکام قبله .

مقدمه چهارم: لباس مصلی .

مقدمه پنجم: مکان مصلی .

مقدمه ششم: ما یسجد علیه .

مقدمه هفتم: مسائل اذان و اقامه .

مقصد اول کتاب : در افعال واجب و مستحب و مکروهات صلاه می باشد .

نسخ دستنویس «منتقد المنافع»

از کتاب «منتقد»، جز نسخه ای که دستنویسته خود مؤلف بوده و دارای حواشی متعدد و بعضا ناخوانائی هست، نسخه ای در دست نیست و کار تحقیق و تصحیح بر اساس همان یک نسخه انجام گردیده است .

این کتاب برای اولین بار بدین شکل چشم نواز و با قطع وزیری و محقق توسط پژوهشگران پر تلاش و کوشای مرکز احیاء آثار اسلامی چاپ و عرضه گردیده است .

پیشتر در سال ۱۴۰۵ق، سه مجلد از کتاب الطهاره و یک مجلد از کتاب الصلاه آن به روش عکس برداری (فاکسمیله) از روی دستنوشته مولف، در تهران به چاپ رسیده است .

از تعاریف فوق الذکر برای کتاب به دست می آید که «منتقد المنافع» خود دائرة المعارفی است که می توان مباحث نو و جدید از آن استخراج کرد، بگونه ای که هر کدام از آنها سر فصلی رای محققان و پژوهشگران این رشته علمی باشد.

برای نمونه به تعدادی اندک از سر فصل ها اشاره می شود:

۱. به مناسبت بحث از فضائل نافله ها، بیش از ده صفحه پیرامون آداب خوابیدن در اسلام و منافع کم خوابی و سحرخیزی با استفاده از روایات واقوال فقهاء بحث شده است و در ادامه به مطالب و منابع بیشتر احاله داده است.
۲. در بحث از لباس نماز گذار به انواع پوشش در اسلام و مباحث حول آن مانند: لباس سفید و لباس مشکی و لباس قرمز و این که حکم پوشیدن لباس مشکی در مواقع مختلف چیست و از چه زمانی رایج شده و مسائل پیرامونی آن اشاره کرده است .
۳. در همین بحث به فضائل انگشتر به دست کردن و خواص انواع سنگها با بهره گیری از روایات پرداخته است.